

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD
UNİVERSİTETİ

kafedra “Qida məhsullarının
texnologiyası”

Fənn “Sahə müəssislərində
istehsalın təşkili”

Hazırladı : i.f.d. b/m. Nəsrullayeva G.M.

MÖVZU 9. TƏMİR VƏ ALƏT TƏSƏRRÜFATININ TƏŞKİLİ

PLAN

1. Təmir təsərrüfatı, onun təkibi və quruluşu
2. Əsas fondların köhnəlməsi, amortizasiya ayrılımları və onun hesablanması
3. Alət təsərrüfatının təyinatı, tərkibi və strukturu
4. Müəssisənin alət ehtiyatları və onların növləri

İstehsala texniki xidmət göstərilməsində, mövcud avadanlıdan tam istifadə olunmasında, müəssisənin əsas istehsal bölmələrinin fasiləsiz işləməsində və onların məhsul buraxma qabiliyyətinin artırılmasında təmir təsərrüfatı mühüm rol oynayır. Bu onunla izah edilir ki. Avadanlıqlar istehsal prosesində iştirak etdikcə fiziki cəhətdən köhnəlir, məhsuldarlığını, sürətini, dəqiqliyini itirir və beləliklə də onlar vaxtından tez sıradan çıxmış olurlar.

Təmir təsərrüfatı belə halların qarşısının alınmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Təmir təsərrüfatının əsas vəzifəsi əsas fondların, ilk növbədə isə avadanlıqların tex köhnəlməsinin, deməli sıradan çıxmasının qarşısını almaqdan, onları daima işə hazır vəziyyətdə saxlamaqdan, təmir və modernləşdirmə işlərini həyata keçirməkdən, təmir təsərrüfatının fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün zəruri təşkilati-texniki tədbirləri işləyib hazırlamaqdan və həyata keçirməkdən, təmir üçün lazım olan hissələri hazırlamaqdan ibarətdir.

Təcrübə göstərir ki, bütün texnoloji avadanlıqlar öz xidmət müddətləri dövründə orta hesabla **4 dəfə əsaslı təmirdən** keçir ki, buna da hər dəfə onların **ilk dəyərinin 40% qədər vəsait xərclənir.**

Sənaye müəssisələrində təmir işlərinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsində təmir təsərrüfatının tərkibinin və quruluşunun düzgün müəyyənləşdirilməsi başlıca rol oynayır. Təmir təsərrüfatının quruluşu onun tərkibinə daxil olan bölmələrin sayını, onlarda çalışan işçilərin miqdarını, onların ərazi yerləşməsini və s. xarakterizə edir.

Müəssisənin təmir təsərrüfatının quruluşu əsas istehsalın təşkili formasından, tipindən, təmir ediləcək avadanlıqların yaşından (xidmət müddətindən) və mürəkkəbliyə dərəcəsiindən, təmir işlərinin ixtisaslaşdırılması səviyyəsiindən asılıdır. Ona görə də təmir təsərrüfatının quruluşu bütün sənaye müəssisələrində eyni deyildir.

Sənaye müəssisələrində təmir işləri , üç formada həyata keçirilir:

a) mərkəzləşdirilmiş formada - iri həcmli təmir işlərinin həyata keçirilməsində tətbiq edilir.

b) qeyr-mərkəzləşdirilmiş iş forma-
nisbətən kiçik həcmli təmir işlərini həyata keçirmək üçün tətbiq edilir

c) qarışıq forma- fərdi və kiçik seriyalı istehsal şəraitində daha çox tətbiq edilir.

Təmir işlərinin mərkəzləşdirilmiş formada həyata keçirilməsi daha əlverişlidir. Bu zaman təmir işlərinin yerinə yetirilməsinə çəkilən xərcləri müəyyən qədər azaltmaq mümkün olur və təmir işlərinin keyfiyyəti yüksəlir, köməkçi və xidmətedici işləri mexanikləşdirmək və avtomatlaşdırmaq üçün şərait yaranır ki, bütün bunların da əsasında təmir tsiklini qısaltmaq mümkün olur.

Əsas fondalar istehsal prosesində iştirak etdikcə natural formasını saxlayaraq tədricən köhnəlirlər. Köhnəlmə dedikdə, əsas fondların dəyərinin bir hissəsinin itirilməsi prosesi başa düşülür. Köhnəlmiş əsas fondları yenisi ilə əvəz etmək və ya təmir etmək üçün müəssislərdə müəyyən qədər pul vəsaiti toplamaq lazım gəlir.

Bu vəsait əsas fondların köhnəlmiş məbləğninin müntəzəm olaraq həcmi müəssisədə hazırlanana məhsulların maya dəyərinin tərkibinə daxil edilməsi yolu ilə əldə edilir. Məhsulun maya dəyərinə daxil edilən həmin məbləğ amortizasiya ayırmaları adlanır. Başqa sözlə amortizasiya dedikdə əsas fondların dəyərinin yeni yaradılan məhsulun üzərinə keçirilən hissəsinin pulla ifadəsi nəzərdə tutulur.

Bəzi hallarda “Amortizasiya” anlayışı ilə “Köhnəlmə” anlayışını eyniləşdirirlər. Bu düzgün deyil, çünki köhnəlmə əsas fondların istehsal prosesində istismar zamanı aşınma səviyyəsini xarakterizə etdiyi halda, amortizasiya-onların yeni yaradılan məhsulun maya dəyərinə keçirilən hissənin pulla (dəyərlə) ifadəsidir.

Əsas fondların üç cür –fiziki, mənəvi və sosial köhnəlmə(aşınmaya) məruz qalırlar. **Fiziki köhnəlmə dedikdə**, əsas fondların tamamilə aşınması nəticəsində onların gələcək istifadəsi üçün yararsız olması başa düşülür. Avadanlıqların fiziki aşınması həm onların istismar müəddətindən və intensivliyindən , həm də onların saxlanması şəraitindən asılıdır.

Avadanlıqların **köhnəlmə dərəcəsi** onların faktiki və normativ xidmət müddətlərindən asılı olaraq müəyyən edilir. Faktiki xidmət müddət normativdən az olan avadanlıqlar üçün faktiki xidmət müddətinin normativ xidmət müddətində olan nisbət kimi müəyyən edilir. Faktiki xidmət müddəti normativ xidmət müddətinə bərabər , yaxud ondan yüksən olan avadanlıqlar üçün isə fiziki aşınma dərəcəsi (köhnəlmə əmsalı) faktiki xidmət müddətinin faktiki və qalıq xidmət müddətlərinin cəminə olan nisbəti kimi təyin edilir.

Sənaye müəssisələrində avadanlıqlar fiziki köhnəlmə ilə yanaşı, elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında mənəvi cəhətdən də köhnəlirlər. Özü də **mənəvi köhnəlmə** onların fiziki köhnəlməsinə nisbətən daha tez baş verir, yəni avadanlıq fiziki cəhətdən hələ işə yararlı olmasına baxmayaraq, onun texniki-iqtisadi parametirləri müasir dövrün tələblərinə cavab vermir. Mənəvi aşınma nəticəsində avadanlıqlar tam köhnəlmir (aşınmır), lakin onlardan hazırkı dövrdə və gələcəkdə istifadə olunması həm texniki, həm də iqtisadi cəhətdən əlverişli olmur. Avadanlığın mənəvi aşınmasının iki növünü fərqləndirilər.

Birinci növ mənəvi aşınma avadanlıqların hazırlandığı sahələrdə əmək məhsuladarlığının artırılması və eyni növ əmək vasitələrinin ucuzlaşdırılması.

İkinci növ mənəvi aşınma yeni daha məhsuldar və qənaətçil əmək vasitələrinin, xüsusilə avadanlıqların yaradılması ilə bilavasitə əlaqədardır.

Birinci növ mənəvi aşınmanın səviyyəsini müəyyən etmək üçün aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

$$K_{\text{köh}} = D_{\text{ilk}} - D_{\text{bər}}$$

D_{ilk}	mövcud	avadanlığın	ilk	dəyəri;
$D_{\text{bər}}$	-həmin	avadanlığın	bərpa	dəyəri

Əsas fondaların tam bərpası üçün nəzərdə tutulan xüsusi pul fondu –amortizasiya fondu adlanır. İllik amortizasiya ayırmalarının kəmiyyəti amortizasiya normaları əsasında müəyyən edilir.

Amortizasiyası norması- amortizasiya ayırmalarının əsas fondların orta illik dəyərinə nisbətinin fazilə ifadəsidir.

Amortizasiya normasının müəyyən olunmasında əsas fondların normativ xidmət müddəti, onların əsaslı təmirinə, modernləşdirilməsi və dəyişdirilməsinə çəkilən xərclərin səmərəliliyi, istifadə olunan əsas fondların faktiki yaşı və mənəvi aşınma dərəcəsi əsas təşkil edir.

əsas fondların köhnəlməsinə ciddi təsir göstərən **digər amillər**, məs, təbii iqlim şəraiti, avadanlığın yüklənmə dərəcəsi və s. bu kimi amillər nəzərə alınmır.

Amortizasiya ayırmalarını hesablamaq üçün yeni metodlardan – sürətləndirilmiş metodlardan istifadə edilir. Sürətləndirilmiş metodların iki növü: kumulyativ və qalıq azaldan metodlar fərqləndirilir.

Kumulyativ metoda amortizasiya ayırmalarını hesablayarkən avadanlığın ilk dəyəri onun istifadə edilməmiş xidmət müddətinə vurulub, həmin müddətdəki rəqəmlərin cəminə bölünür.

Qalıǵı azaldan metodla amortizasiya ayırmaları avadanlığın qalıq dəyərindən artırılmış normalarla hesablanır. Bu, əsas fondların sürətlə təzələnməsi üçün iqtisadi zəmin yaratmağa imkan verir, çünki əsas fondlar fiziki cəhətdən köhnəldikcə illik amortizasiya ayırmalarının həcmi də artır.

Təmir təsərrüfatının fəlaiyyətini təhlil edərkən, adətən, aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilir: şərti-təmir vahidinin **maya dəyəri**; müəssisənin avadanlıq parkında təmirə ehtiyacı olan maşın və avadanlıqların xüsusi çəkisi realizə edilmiş məhsulun maya dəyərinin tərkibində təmir işlərinin həyata keçirilməsinə **çəkilən xərclərin payı**; təmirçi fəhlələrin **əmək məhsuldarlığı**; əsaslı təmir edilmiş avadanlıqların tərkibində **modernləşdirilmiş avadanlıqların xüsusi çəkisi** və

S.